

**ՀԵՏԵՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ
ԵՐԻՏԱՍԱՐԳ ՀԱՅԵՐԻ
ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

*Մոնա Մանույան**

Իրավիճակի ընդհանուր նկարագրություն

Վերջին տարիներին Հայության խնդիրների շուրջ քննարկումներն ակտիվացել են թե՛ հասարակագիտության մեջ, թե՛ ազգային հարցերի շուրջ անհատական մտորումների մակարդակում, և այդ քննարկումների առանցքում հայտնվել է ինքնության եզրը՝ սերտորեն կապվելով կազմակերպման և զարգացման տեսլականների հետ: Մտահոգությունները հիմնականում հայ ինքնության պահպանման, դրանցում առկա սպառնալիքների և հնարավորությունների շուրջ են: Սակայն այս հարցերի շուրջ սոցիալ-հոգեբանական գիտելիքը մտահոգությունների ծավալին համաչափ չի ավելացել՝ մնալով խնդիրների գոյության փաստն արձանագրելու շրջանակում: Չնայած ինքնության հարցերի կարևորմանը, իրականում բացակայում է այն հետազոտական հենքը, որը թույլ կտա հստակեցնել ուշադրության առարկան որպես այդպիսին, այսինքն՝ հայերի ազգային ինքնությունն իր ներկայիս բովանդակությամբ, Հայության տարբեր խմբերի մոտ այդ բովանդակության և միտումների սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկություններով: Այս համատեքստում այժմեական է դառնում Սփյուռքի տարբեր հատվածների, հատկապես՝ երիտասարդության ներքին բնութագրերի մասին խորքային տեղեկատվության տիրապետումը, առանց որի դժվար է պատկերացնել համատեղ պլատֆորմի, կազմակերպման արդյունավետ ուղիների ձևավորումը:

Հայության հարցերի բազմաշերտությունը պայմանավորված է ոչ միայն տարբեր համայնքների առկայությամբ և Հայաստանից հեռավորությամբ, այլև արտաքին՝ գլոբալ կարգի մի շարք գործոններով: Խնդիրները մեկուսացված չեն համաշխարհային զարգացումներից, գտնվում են դրանց համատեքստում և զգայուն են դրանց հանդեպ: Իսկ այդ զարգացումներն այնպիսին են, որ ինքնության եզրը հետզհետե սկսել է բնութագրվել փոփոխականության, հիբ-

* ԵՊՀ անձի հոգեբանության ամբիոնի դասախոս, «Նորավանք» ԳԿՀ փորձագետ:

րիդության, բազմակիության հասկացություններով՝ դրվելով անդրազգային և գլոբալացման համատեքստերում: Սա հատկապես վերաբերում է կոլեկտիվ ինքնություններին, առանձնապես դրա սփյուռքյան ձևերին [1-3]:

Հայությունն, այսպիսով, կարելի է դիտարկել որպես ընդհանրությունների և տարբերությունների բազմաբարդ ամբողջություն, որը տեղին չէ նկարագրել միատեսակ ինքնությամբ, տիպական ու կարծր բնութագրերով: Տարաբնույթ է ինչպես Հայության քաղաքակրթական, քաղաքական և մշակութային աշխարհագրությունը, այնպես էլ այդ տարբեր հանրությունների խնդիրները: Անշուշտ, մի շարք միտումներ ընդհանուր են գրեթե բոլոր համայնքների համար (օրինակ՝ ասիմիլյացիայի միտումներ, հայկական դպրոցների գործառման և մայրենի լեզվի ուսուցման, օգտագործման և պահպանման խնդիր, մշտական բնակության երկրում սոցիալական կարգավիճակի խնդիրներ և այլն): Նշենք նաև, որ ընդհանրությունների շարքում կարող են լինել ոչ միայն խնդիրներ, այլև ռեսուրսներ, և դրանք նույնպես պարզաբանման կարիք ունեն:

Հայության ազգային ինքնության և համախմբման հարցերի առնչությամբ կարևոր ենք համարում անել ևս երկու ընդհանուր նկատառում.

1. Մի կողմից՝ հայերի ինքնավերագրումներում բավական տարածված է պատկերացումը կոլեկտիվիզմի և համերաշխության պակասի մասին: Ինդիվիդուալիզմը հային՝ որպես անհատի, դարձնում է գործույս, նախաձեռնող և ադապտիվ՝ փոխարենը խոչընդոտելով հնարավորությունների միավորմանն ու կոլեկտիվ արդյունավետությամբ գործելուն: Թեև այս պատկերացումը հաճախ հանիրավի գերընդհանրացվում է՝ դառնալով Հայությանն առնչվող ցանկացած խնդրի վերլուծության կամ հոռետեսական կանխատեսման հիմք, այն որոշակի ճշմարտություն է պարունակում և անտեսվել չի կարող:
2. Մյուս կողմից՝ Հայությունը սփյուռքյան երկարամյա կեցության հաշվին ունի հեռավորության վրա համագործակցելու լուրջ փորձ և հմտություններ: Սոցիալական կապերի ցանցեր, ինչպես նաև հայրենիքին երևակայական պատկանելություն ստեղծելու երկարամյա սփյուռքյան փորձը ներկայիս անդրազգային գործընթացների և ցանցային հաղորդակցման ժամանակաշրջանում կարելի է գնահատել որպես կարևոր ունակություն: Այն կարող է, համապատասխան ուղղորդման դեպքում, լինել ռեսուրս վերոհիշյալ «կոլեկտիվ ծուլության» հաղթահարման համար: Առավել ևս այն դեպքում, երբ ժամանակակից տեխնոլոգիական հնարավորությունները դա լիովին թույլ են տալիս:

Այսպիսով, կարող ենք խոսել «կենցաղային ինդիվիդուալիզմի» ու «վիրտուալ կոլեկտիվիզմի» յուրահատուկ համադրության մասին, որտեղ հարկ է

չգերազանահատել մեկ կամ մյուս գործոնը, քանի որ դա կարող է ազդել համագործակցության մեթոդաբանական մշակումների որակի վրա:

Հետխորհրդային հայ համայնքների՝ ընդհանուր և տարբերակիչ բնութագրերը

ՀՀ և հետխորհրդային մյուս երկրների հայության միջև հիմնարար ընդհանրություն է հայկական քաղաքակրթությանը և մշակույթին պատկանելության սուբյեկտիվ ապրումը: Հետխորհրդային երկրների հայության համար էական ընդհանրություններից մեկը, ի լրումն նշվածի, նաև նախկին խորհրդային տարածքում ապրելու հանգամանքն է: Այս գործոնը որոշակի ընդհանուր դաշտ է ստեղծում, թելադրում վարքի և մտածողության մոդելներ, հաղորդակցման ընդհանուր տարածք և այլն: Համայնքներն այստեղ բնութագրվում են ռուսալեզու մշակույթի ազդեցությամբ և խորհրդային մշակութային շերտի առկայությամբ՝ ինչպես սոցիալ-տնտեսական կյանքում, այնպես էլ հանրության սոցիալ-հոգեբանական նկարագրում: Բնարկե, հետխորհրդային տարածքն այս երկրների երիտասարդ հայերի համար ընդհանուր պլատֆորմ է արդեն ոչ թե ընդհանուր կուլեկտիվ հիշողության, այլ այդ բազայի վրա ստեղծված հաղորդակցման դաշտի և լեզվի առումով: Ելնելով համայնքների և տեղեկատվական աղբյուրների գործունեության հիմնական ուղղություններից և նպատակների ինքնաներկայացումից՝ հետխորհրդային սփյուռքի գրեթե բոլոր համայնքներն ունեն նաև մի շարք ընդհանուր թեմաներ և գերակայություններ (ազգապահպանում, մշակութային ինքնաներկայացում, կապ Հայաստանի հետ, Ցեղասպանության ճանաչում, ԼՂՀ խնդիր և այլն): Այս թեմաների շնորհիվ նրանք պահպանում են հաղորդակից լինելու զգացումը, հայկականության նվազագույն «ֆոնը», սակայն դժվար է դրանք գնահատել որպես համատեղ գործողության բավարար հիմք:

Հայաստանից դուրս հաստատված համայնքներն այլ մշակույթում ապրելու և կենսագործելու, փոքրամասնություն լինելու հաշվին արդեն իսկ ունեն մի շարք սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկություններ. նրանք, ի տարբերություն հայրենաբնակ հայերի, երկմշակութային իրադրության մեջ են և ունեն առնվազն երկու խնդիր-առաջադրանք.

1. ինտեգրվել բնակության երկրի սոցիալական ու մշակութային իրականությունը,
2. նույնականանալ սեփական էթնիկ հանրույթին, պահպանել այդ ինքնությունը:

Այդպիսով, նրանց խնդիրն է ինքնագիտակցության մեջ համադրել և հաշտեցնել իրենց երկու՝ հաճախ խիստ տարբերվող պատկանելությունները

¹ Հողվածում *համայնք* հասկացությունն առավելապես կկիրառվի ոչ թե որպես ինստիտուտ, այլ վերապահումով՝ որպես ընդհանրացված հասկացություն տվյալ երկրում ներկայացված հայերի համար, քանի որ վերջիններս հաճախ դուրս են բուն համայնքային ձևաչափից:

կամ ընտրել դրանց միջև: Միգրանտների ինքնության այս յուրահատուկ վիճակը վերջին շրջանում հայտնվել է միգրացիայի, մշակույթի և սփյուռքերի հետազոտությունների կենտրոնում՝ բնութագրվելով ինքնության բանակցում (*identity negotiation*) և համանման այլ հասկացություններով [4-6]: Բերին (*Berry, 1997*) երկմշակութային իրադրությունից հնարավոր է համարում մի քանի ելք ինքնության համար: Երբ երկու ինքնությունների ինտեգրումը կամ դրանցից որևէ մեկի հստակ ձևավորումը չի հաջողվում, գործ ենք ունենում այլ մարզինալ անձի հետ, որն ունի ինքնության շփոթ, «ոչ այստեղ է, ոչ այնտեղ», դառնում է սոցիալապես և հոգեբանորեն խոցելի, չի կարողանում արդյունավետ գործել խմբերից որևէ մեկի անունից: Չհաջողված համադրման մյուս հնարավոր զարգացումը ձուլումն է, երբ անհատն այս կամ այն պատճառներով նախընտրում է չտարբերվելու, դոմինանտ մշակույթին ձուլվելու տարբերակը: Միայն սեփական էթնիկական խումբը որպես մշակութային ինքնության հիմք վերցնելու դեպքում գործ ենք ունենում էթնոմեկուսացման հետ, որը ևս սահմանափակող է՝ դոմինանտ մշակույթում լիարժեք կենսագործունեության և մասնակցության հնարավորությունն չտալով: Երկմշակութային լինելը՝ էթնիկական և դոմինանտ մշակութային հիմքերի համադրումը, համարվում է դրական ռեսուրս, քանի որ հարստացնում է տվյալ անձին, նրա աշխարհայացքը: Սակայն իրականում այսպիսի հաջող համադրման դեպքերն ավելի քիչ են, քան խնդրահարույց ելքերը, մարզինալությունը [4, 5]: Այսպիսով, հետխորհրդային տարածքի հայ համայնքների խնդիրն առնչվում է նաև մշակութային ասիմիլյացիայի խնդրին, որն, ինչպես վկայում են տարբեր հասարակագիտական աղբյուրներ, Արևմուտքի կամ իսլամական երկրների հայ համայնքների համեմատ, հետխորհրդային երկրներում ավելի արագ է ընթանում: Սա կարող է պայմանավորված լինել մի քանի գործոնով: Մասնավորապես, օրինակ, ռուսերենը շատ հայերի կողմից չի դիտվում որպես օտար լեզու, ինչն արագ հանգեցում է համատարած ռուսախոսության և հայերենի արտամղման: Այս հանգամանքին նպաստում է այն, որ ռուսական միջավայրը չի ընկալվում որպես հակադիր մշակույթ, և դրա հաշվին ձուլվելուն դիմադրելու հստակ էթնոտարբերակիչ մեխանիզմներ, սահմանագծեր չեն հաստատվում: Բացի այդ, նաև հարցազրույցներով է հավաստվում, որ Ռուսաստանի պարագայում *ոչ ռուս* անբարենպաստ դիրքորոշումը և դրանով իսկ՝ չտարբերվելու և ռուսականանալու անուղղակի խրախուսումը բերում են նրան, որ կաշկանդվածի, խտրականություն զգացողի կարգավիճակից խուսափելու համար արտագաղթած հայերն արագ կոնֆորմացվում են բնակության երկրին: Ուշագրավ է, սակայն, որ նույն ռուսախոսությունը միջինասիական ու Կենտրոնական Ասիայի երկրների, ինչպես նաև թբիլիսահայերի պարագայում գործում է որպես էթնոտարբերակիչ հատկանիշ, որով տեղի հայերը, ունենալով այլընտրանք բնակության երկրի լեզվին, իրենց կարողանում են առանձնացնել դոմինանտ մշակույթից և այդպիսով չասիմիլացվել:

Միննույն ժամանակ, ասիմիլյացիան՝ ուժացումը, հարկ է իմաստային առումով տարանջատել ակուլտուրացիայից՝ մշակույթի ներքնայնացումից:

Ասիմիլյացիան ակուլտուրացիայի հնարավոր հետևանքներից մեկն է միայն, և ակուլտուրացիայի գործընթացները մեքենայաբար չեն բերում սեփական մշակույթի կորստին կամ օտարի ընդունմանը: Դոմինանտ մշակույթում ապրող էթնիկ մշակույթը կարող է ասիմիլյացիային զգալի չափով արդյունավետ դիմակայել՝ պահպանելով էթնիկ հիմքերի տարրը, և սրա հիմքում ընկած է ձգտումը՝ իրենց մշակութապես և էթնիկապես տարանջատել, պահպանել սահմանագիծը: Ընդ որում, այսպիսի դիմադրությունը չի ենթադրում մեկուսացում և փոխգործողության բացակայություն երկրի հիմնական ազգության քաղաքացիների հետ [7]:

Համայնքի արդի սոցիալ-հոգեբանական ըմբռնումը. Ավանդաբար «համայնք» հասկացությունը նշանակում է ընդհանուր տեղանքում բնակվող, փոխգործակցող մարդկանց խումբ: Համայնք հասկացությունը հաճախ ենթադրում է նաև կազմակերպում ընդհանուր արժեքների շուրջ և սոցիալական համերաշխություն: Համացանցի ի հայտ գալուց ի վեր համայնքի հայեցակարգը վերանայվել է և չի ենթադրում ֆիզիկական համակեցություն, քանի որ մարդիկ այժմ կարող են վիրտուալ կերպով «հավաքվել», կիսել ընդհանուր շահեր և գործել դրանց իրականացմանը հետամուտ՝ անկախ իրենց տեղակայումից: Հայության տարբեր համայնքների միջև հաղորդակցումն այսօր մեծ չափով իրականացվում է սոցիալական ցանցերում ներգրավման միջոցով: Բացի այդ, վերջին շրջանում արտերկրում բնակություն հաստատող հայերի շրջանում համայնքային կյանքի դասական կենսաձևին փոխարինելու են եկել ավելի անհատականացված ձևեր, ուստի համայնք հասկացությունն առավելապես կիրառում ենք որպես տվյալ բնակության վայրի քիչ թե շատ ակտիվ ներքին կապերով և հայրենիքի հետ կապերով բնութագրվող մարդկանց հավաքական խումբը, որի «անդամներն» իրականում կարող են և ոչ մի անգամ հանդիպած չլինել: Այս իմաստով թույլ համայնքային կապերը կնշանակեն առաջին տեղեկատվության փոխանակման և համատեղ գործողությունների ցածր մակարդակ և ոչ թե՛ հաճախակի հանդիպումների բացակայություն:

Համայնքային ինքնության, պատկանելության զգացումի և ներգրավվածության հոգեբանական ուսումնասիրման շրջանակներում օգտակար է դիմել ՄաքՄիլանի (*McMillan*) ու Չավիսի (*Chavis*) մոտեցմանը [8]: Մասնավորապես, այդ մոտեցման շրջանակներում նրանք առաջ են քաշում *համայնքի հոգեբանական զգացում* հասկացությունը, որը ներառում է 4 հիմնական բաղադրիչ.

- *Անդամություն*, որը ենթադրում է խմբային նույնականացում, պատկանելության զգացում, այլ խմբերի հետ սահմանների առկայություն, ներառյալ՝ սիմվոլիկ միջոցներով:
- *Ազդեցություն*, համայնքի անդամները կարիք ունեն զգալու իրենց որոշակի ազդեցությունը խմբում և խմբի համար, ինչպես նաև խմբի ազդեցությունն իրենց վրա:

- *Ներգրավվածություն և պահանջմունքների իրագործում.* համայնքային հստակ զգացումի համար էական է անդամների մասնակցային դիրքորոշումը, և այդ մասնակցության համար որևէ կերպ *պարզևստրված* զգալը (ոչ հենց նյութական իմաստով):
- *Հուզական կապ.* սա համայնքի արդյունավետ գործառության համար վճռորոշ տարր է համարվում և ենթադրում է արդյունավետ փոխգործակցություն: Վերջինս առավել հաջողված է, եթե անդամները մասնակցում են իրենց համար *նշանակալի, հասկանալի, քիչ թե շատ կանխատեսելի* արդյունք ունեցող իրադարձությունների, մինչդեռ անորոշ հիմքով փոխգործակցությունը խոչընդոտում է խմբային համախմբվածությանը:

Կոլեկտիվ ինքնության քննարկված ձևերը որոշակիորեն հիմք են հանդիսացել ստորև ներկայացվող՝ հետխորհրդային երկրների հայ երիտասարդների շրջանում կատարված սոցիալ-հոգեբանական հետազոտության արդյունքների մեկնաբանման համար:

Հոգեբանական տեսանկյունից Հայության հարցերի ուղղությամբ աշխատելը ենթադրում է համայնքները ներկայացնող կոնկրետ անհատի՝ որպես այդ համայնքի միավորի ուսումնասիրում, քանի որ կրողը ցանկացած ինքնության, որը պահպանման և զարգացման կարիք ունի, անհատն է՝ իր ակտիվության և ներգրավման աստիճանով, սեփական ազգային ինքնության հստակությամբ կամ անորոշությամբ, ազգային պատկանելության և բնակության երկրի հետ կապված զգացումների ու պատկերացումների համակարգով: Նրանում են «տեղակայված» և ոչ թե վերացականորեն հայությանն են բնորոշ խնդիրները կամ ռեսուրսները:

Հայ երիտասարդները հետխորհրդային երկրներում. սոցիալ-հոգեբանական հետազոտության արդյունքներ

Հողվածում ներկայացված են արդյունքներ հետխորհրդային երկրների հայ երիտասարդների շրջանում իրականացված սոցիալ-հոգեբանական ուսումնասիրությունից, որտեղ նպատակ ենք ունեցել հայ երիտասարդների շրջանում հարցումների միջոցով առավել ճշգրիտ տվյալներ ստանալ վերոհիշյալ ասպեկտների շուրջ:

Հետազոտության մեթոդները և կազմակերպումը. Ելնելով հետազոտության նպատակից ու յուրահատուկ խնդիրներից՝ մշակվել և կիրառվել են հետևյալ մեթոդները.

- Մշակվել է համակցված սոցիալ-հոգեբանական կիսաստանդարտացված հարցաթերթ, որի մշակման համար մասամբ հիմք է ծառայել «Հա-

մայնքի զգացումի ինդեքս» մեթոդիկան (*McMillan* և *Chavis*) և դրա հիմքում ընկած տեսական մոտեցումը համայնքային զգացումի բաղադրիչների վերաբերյալ (*անդամություն/նույնականացում, ազդեցություն, ներգրավվածություն, հուզական կապ*)՝ հարմարեցված հայության և հայ համայնքների համատեքստին: Հարցաթերթն ուղղված է եղել Հայաստանի և բնակության երկրի հետ հուզական կապերի և իրական փոխգործողությունների մակարդակի, ինչպես նաև տեղեկատվական ակտիվության դուրսբերմանը: Մշտական բնակության երկրի հետ առնչություններին վերաբերող հարցերի ներառումը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ դրանք ևս որոշակի համատեքստ են, որում ձևավորվում են հայրենակիցների և հայրենիքի հետ հարաբերությունները:

- Ուսումնասիրվող խմբում էթնիկական ինքնության միտումներն ավելի հստակ պատկերացնելու կողմնորոշիչ նպատակով կիրառվել է «էթնիկ նույնականացման տիպեր» հոգեբանական թեսթային մեթոդիկան՝ Գ.Ու. Սոլդատովայի հեղինակմամբ [9]: Մեթոդիկան դուրս է բերում էթնիկ նույնականության հետևյալ տիպերից մեկի գերակշռումը՝ պոզիտիվ էթնիկ նույնականություն (իր ազգային պատկանելության հանդեպ դրական վերաբերմունք՝ համադրված այլ ազգերի հանդեպ բարձր հանդուրժողությամբ), էթնոանտարբերություն (սեփական էթնիկ պատկանելությանը), էթնոնիհիլիզմ (մերժողական վերաբերմունք սեփական էթնիկությանը), էթնոէգոիզմ (էթնոցենտրիկ՝ սեփական ազգին ընդգծված գերապատվություն տվող դիրքորոշում), էթնոմեկուսացում (իր ազգն այլ էթնոսների հետ «չխառնվելու» դիրքորոշում, այլ էթնիկ խուսափում խմբերի հետ հաղորդակցումից) և էթնոֆանատիզմ (սեփական ազգի հանդեպ ֆանատիկ վերաբերմունք, նրա առավելության և դրական հատկանիշների բացարձակացում): Ըստ մեթոդիկայի արդյունքի՝ ամեն տիպ ստանում է բարձր, միջին և ցածր միավոր, և ըստ ամենաբարձր միավորի դուրս է բերվում գերակշիռ տիպը:

Հարցմանը մասնակցած հայ երիտասարդների խումբը ներառել է հետխորհրդային երկրներից Հայաստան ժամանած ուսանողների, ինչպես նաև երիտասարդների, ովքեր լրացրել են համացանցի միջոցով տարածված հարցաթերթերի էլեկտրոնային տարբերակները: Հարցմանը մասնակցել է 18-35 տարեկան 31 հայ երիտասարդ (18 արական և 13 իգական սեռի) Ռուսաստանից (23 հոգի), Վրաստանից (6 հոգի), մեկական հոգի Ուկրաինայից և Մոլդովայից: Հաշվի առնելով հարցվողների խմբի հիմնական կազմը՝ հետազոտության արդյունքները և դրանց հիման վրա արվող մեկնաբանությունները կոնկրետ իմաստով վերաբերում են ՌԴ հայ երիտասարդությանը, սակայն միտում-

ներ արձանագրելու մակարդակում կիրառելի են նաև հետխորհրդային այլ երկրների հայության մասին պատկերացումներ կազմելու համար: Հարկ է նշել նաև, որ հետազոտվողների մեծ մասը հայկական ուղղվածության սոցիալական ցանցերում և բլոգներում ակտիվ երիտասարդներն են: Հաշվի առնելով հարցվողների խմբի՝ արձագանքների հիման վրա ձևավորված լինելը, կարելի է նշել, որ հետազոտության արդյունքներն առաջին հերթին ներկայացնում են երիտասարդների այն հատվածը, ովքեր որոշակիորեն զգայուն են Հայության հարցերի հանդեպ: Նրանք հետևում են Հայությանն առնչվող զարգացումներին և տեղեկատվական հոսքերին, ինչպես նաև ակտիվության և տեղեկացվածության ընդհանուր առմամբ բարձր մակարդակի հաշվին ինֆորմատիվ են՝ տեղի հայության խնդիրները փոխանցելու առումով: Մասնակիցների մեծ մասը բնակության երկրներում ապրում է 10-ից ավելի տարի, այսինքն՝ իրենց գիտակցական կյանքի հիմնական մասն անցկացրել է այնտեղ և մեծ հավանականությամբ արդեն ինտեգրված է տվյալ երկրի սոցիալական միջավայրին ավելի, քան հայաստանյան հասարակությանը:

Առնչությունները մշտական բնակության երկրի հետ

Բնակության երկրում ապրելու տեսակետից դրական գործոնների շարքում նշվել են *աշխատանքի տեղավորման* և *աճի* հնարավորությունները, և հարազատներին ու բարեկամներին մոտ լինելու հանգամանքը: Նշանակությամբ երկրորդ տեղում են *կյանքի որակի*, *սոցիալական ապահովվածության* և *անձնային ազատության* գործոնները:

Աղյուսակ 1

Բնակության երկրում ապրելու տեսակետից նշվող դրական գործոնները

	թիվը	տոկոսը*1
1 Աշխատանք գտնելու հնարավորությունները	15	48.4%
2 Մասնագիտական աճի հնարավորությունները	15	48.4%
3 Մոտ լինելը հարազատներին/ընտանիքին/ընկերներին	15	48.4%
4 Կյանքի որակը/կենսամակարդակը	10	32.3%
5 Սոց. ապահովվածությունը, տնտես. հնարավորությունները	10	32.3%
6 Անձնային ազատությունը	9	29.0%
7 Կրթություն ստանալու հնարավորությունները	6	19.4%
8 Բնակության վայրում հայրենակիցների մեծ թիվը	6	19.4%
9 Բնակության երկրի մշակույթը և մարդիկ	5	16.1%
10 Անվտանգության զգացումը	1	3.2%
11 Այլ պատասխաններ	1	3.2%

*1 Այս և մյուս աստղանիշով աղյուսակներում նեկայացված են բազմակի ընտրությամբ տվյալներ, երբ հարցվողներից հնարավորություն է տրվում պատասխանների ցանկից ընտրել ոչ թե 1, այլ մինչև 3 պատասխան: Հետևաբար, այդպիսի պատասխանների հանրագումարն այստեղ և մյուս աստղանիշով աղյուսակներում տատանվում է 100-300%-ի միջակայքում:

Նշված ոլորտները Հայաստանում ապրելու տեսակետից մատնանշվել են որպես խնդիրներ. այդպիսիք են, մասնավորապես, աշխատանքի տեղավորման հարցերը, կյանքի որակը, նյութական/սոցիալական անապահովությունը, ինչպես նաև մասնագիտական և անձնային աճի, անձնային ազատության սահմանափակումները: Այս առումով կարելի է փաստել, որ բնակչության երկրում հայերին «պահող» գործոնները միաժամանակ Հայաստանից «հետ պահող» գործոններ են: Ի լրումն, այդ գործոնները ներառում են ոչ միայն նյութական, այլև հոգեբանական՝ ներքին պայմանավորվածություն ունեցող պահանջմունքների (օրինակ՝ հաղորդակցման, զարգացման) բավարարումը կամ չբավարարումը:

Բնակչության երկրում ապրելու տեսակետից առկա խնդիրների հարցին ամենահաճախ հնչած պատասխաններն են՝ *Հայաստանից հեռու լինելը*, Հայաստանի հետ ոչ բավարար կապերը և *հայերեն կրթության/դպրոցների սահմանափակ հնարավորությունները*, ինչպես նաև տվյալ երկրի հիմնական բնակչության *անբարեհաճ վերաբերմունքը*: Պատասխանների այսպիսի ուղղվածությունը մատնանշում է, որ Հայաստանը՝ որպես գործոն, պահպանում է իր նշանակալիությունը: Պատասխանները նաև հուշում են, որ հայրենիքից դուրս ապրելու խնդիրներն առաջին հերթին գիտակցվում են որպես ինքնության և դրա պահպանման հարցեր:

Աղյուսակ 2

Բնակչության երկրում ապրելու տեսակետից նշվող բացասական գործոնները

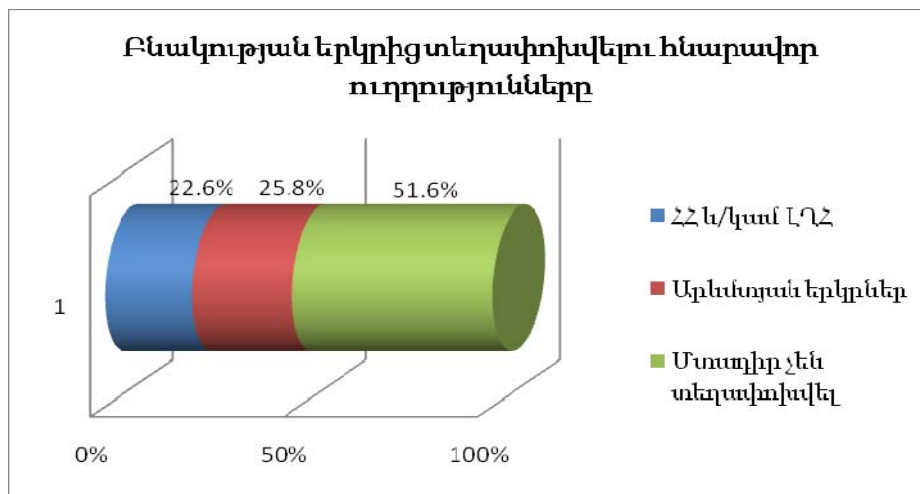
	թիվը	տոկոսը*
1	Հայկական կրթության/դպրոցում ուսման սահմանափակ հնարավորությունները	12 42.9%
2	Հեռու լինելը Հայաստանից	12 42.9%
3	Հայաստանի հետ ոչ բավարար կապերը	10 35.7%
4	Բնակչության երկրի մարդկանց բացասական վերաբերմունքը	8 28.6%
5	Հեռավորությունն ընտանիքից/ընկերներից	6 21.4%
6	Մասնագիտական աճի և ինքնաիրականացման սահմանափակ հնարավորությունները	6 21.4%
7	Սոցիալական և տնտեսական խնդիրները	5 17.9%
8	Անվտանգության հարցերը	4 14.3%
9	Հեռանկարային աշխատանք գտնելու սահմանափակ հնարավորությունները (հիմնական բնակչության համեմատ)	4 14.3%
10	Անձնային ազատության սահմանափակումները	1 3.6%
11	Հասարակության մեջ անբավարար սոցիալական կարգավիճակը	1 3.6%
12	Տեղի հայերը, նրանց հետ հարաբերությունները	0 0%
13	Այլ պատասխաններ	3 10.7%

Հատուկ ուշադրության արժանի հանգամանք է այն, որ բնակչության երկրորդում ապրելու դրական գործոնները զգալիորեն ավելի մեծ թվով են նշվել, քան խոչընդոտող գործոնները¹: Սա հուշում է, որ շարունակում են գերակշռել բնակչության երկրորդ «պահող» գործոնները: Այսպիսի եզրահանգմանն օգնում է նաև այն, որ հարցվածների մեծ մասը հակված է հաստատական պատասխանել «բնակչության երկրորդ՝ ինչպես տանը» պնդմանը: Ընդ որում, սա հարկ է մեկնաբանել առաջին հերթին ոչ թե որպես բացասական ցուցանիշ՝ հայրենիքի հետ թույլ կապերի տեսակետից, այլ որպես դրական ցուցանիշ, որը վկայում է ուսումնասիրված խմբում բնակչության երկրին ինտեգրման բարձր մակարդակի, մարզինալ չլինելու մասին:

Բացասական գործոնների վերաբերյալ առավել հաճախ նշված պատասխաններին ավելի հանգամանորեն կարելի է ծանոթանալ *Աղյուսակ 2-ում*:

Հարցվածների մոտավորապես կեսը նշել է բնակչության վայրից տեսանելի ապագայում տեղափոխվելու մտադրության մասին:

Պատկեր 1

Ինչպես երևում է *Պատկեր 1-ում*, տեղափոխվելու դեպքում որպես նպատակակետ երկրներ գրեթե նույն քանակով նշվում են ն՝ Արևմուտքի՝ ԱՄՆ կամ Եվրամիության երկրները, ն՝ Հայաստանը (ՀՀ կամ Արցախ՝ որպես վերադարձի բնօրրաններ): Այնուհանդերձ, Հայաստանը շատ դեպքերում նշվել է վերապահումներով՝ «հեռավոր պլաններում», «հեռանկարում», «ոչ հիմա, բայց

¹ Այսպես, օրինակ, հարցվողներն օգտագործել են բոլոր 3 պատասխանի տարբերակ ընտրելու հնարավորությունը դրական գործոններ նշելիս, մինչդեռ բացասական գործոնների դեպքում երրորդ պատասխանի հնարավորությունը հաճախ մնացել է չօգտագործված:

մի օր»¹, ինչը հուշում է, որ հարցին նման պատասխանն առավելապես ցանկալի պատկերների, քան մտադրության մակարդակում է: Միննույն ժամանակ, տվյալ երկրում պահող գործոններն այս փուլում առավել արդիական են, և Հայաստան գալը, փաստորեն, մտովի հետաձգված է անորոշ կետի, ուստի և կարող է իրականում տեղ չգտնել:

Ավելացնենք նաև, որ հարցվածների շրջանում ընդհանուր առմամբ բավական բարձր են բնակության երկրի հիմնական քաղաքացիների հետ շփման և հարաբերությունների մակարդակի, նրանց հանդեպ վստահության աստիճանի ցուցանիշները (տե՛ս *Պատկեր 3, Պատկեր 5*): Հարցման մասնակիցների գերակշիռ մասը նշել է բնակության երկրի տիտղոսակիր ազգի քաղաքացիների հետ հաղորդակցման միջին կամ բարձր մակարդակը:

Ներհամայնքային առնչություններ. համայնքի զգացում, մասնակցություն, փոխգործողություն

Նշենք, որ հարցվածների ճնշող մեծամասնությունը չի հանդիսանում հայ համայնքային կառույցի կամ հայկական այլ՝ հասարակական-մշակութային որևէ կազմակերպության անդամ, չի մասնակցում բնակավայրի հայ համայնքի միջոցառումներին: Ներգրավվածությունը Հայության խնդիրներում ստանում է այլ՝ համայնքային ձևաչափից դուրս ձևեր՝ առավելապես իրականանալով Հայաստանի և Հայության հետ տեղեկատվության փոխանակմամբ և Հայության իրադարձություններին ցանցային մասնակցությամբ:

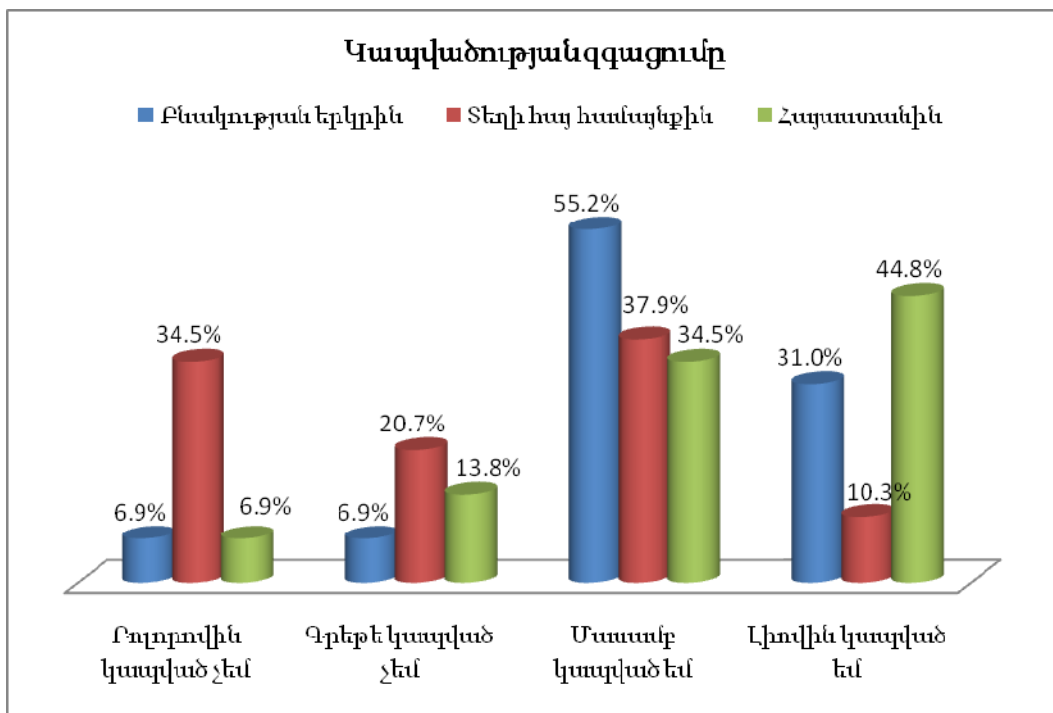
Բնակության երկրներում հայ համայնքի խնդիրների պարզաբանման համար տրվել են ոչ թե պատասխանի տարբերակներ, այլ բաց հարցեր, այսինքն՝ հարցվողներին խնդրվել է ինքնուրույնաբար նշել այդպիսի խնդիրները: Խմբավորելով այդ պատասխանները՝ կարող ենք նշել, որ գերակա են համարվում *էթնիկ հիմքով խտրականության/քսենոֆոբիայի* դրսևորումներն ընդունող երկրի բնակիչների կողմից (այդպիսի խնդիր է մատնանշել հարցվածների մոտ 35%-ը), *սոցիալական և բնակարանային պայմանները* (24%), սոցիալական և իրավական *կարգավիճակի* խնդիրները, ընդունող պետության *միզրացիոն քաղաքականությունն* ու վերաբերմունքը, *հայկական դպրոցի և հայերենի պահպանման* խնդիրները: Հատուկ ուշադրության են արժանի նաև առանձին դեպքերում մատնանշված՝ հայերի մեկուսացվածության (ոչ թե բնակության երկրի հանրությունից, այլ՝ առաջին հերթին միմյանցից), համայնքային կազմակերպման պակասը մատնանշող պատասխանները: Ուշադրության է արժանի նաև այն, որ հաճախակի պատասխանների շարքում են տեղի հա-

¹ Ի լրումն տեղափոխելու մտադրության վերաբերյալ «այո/ոչ» փակ երկընտրական հարցի, հարցաթերթը ներառել է լրացուցիչ բաց հարցեր, որտեղ հարցվողները մանրամասնել են տեղափոխվելու նախընտրելի ուղղությունները, տեղափոխվելու կամ երկրում մնալու շարժառիթները:

յության սևեղծությունը նյութական արժեքների, դրանց ցուցադրման վրա, սահմանափակ լինելը, զարգանալու ցածր ձգտումը, այսինքն՝ հոգևոր և ինտելեկտուալ ոլորտի հիմնախնդիրներ:

Չնայած բազմաթիվ խնդիրներ նշելուն՝ տեղի հայ համայնքի խնդիրների համար անձնական ներգրավման պատրաստակամությունը շատ ավելի համեստ է դրսևորվել. հարցվածների մոտ 33%-ը հետաքրքրված չէ անձնական ներդրում ունենալ նշված խնդիրների լուծման համար:

Պատկեր 2

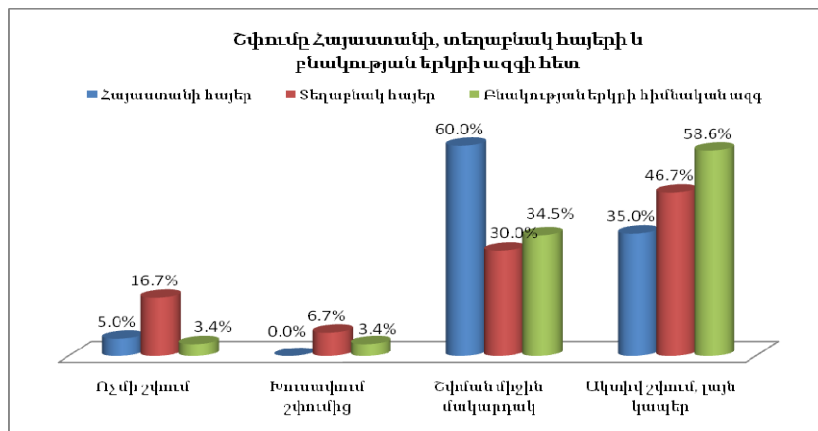
Ինչպես նշել ենք, համայնքը բնութագրող կարևոր բաղադրիչներից մեկը դրա հետ անդամների հուզական կապն է: Հարցվածներին խնդրվել է գնահատել ոչ միայն տեղի հայ համայնքին, այլև բնակչության վայրին և Հայաստանին իրենց կապվածությունը: Այդ գնահատականները համեմատության մեջ ներկայացված են Պատկեր 2-ում և արտացոլում են, որ տեղի հայ համայնքին կապվածության զգացումը ցածր է, և ընդհանուր առմամբ զգալիորեն զիջում է նաև Հայաստանին, և՛ առհասարակ բնակչության երկրին կապվածության զգացումին: Պատասխանողների կեսից ավելին՝ մոտ 55%-ը, նշել է համայնքին կապված չլինելու մասին (բոլորովին կամ գրեթե), իսկ լիակատար կապվածու-

թյան զգացումի մասին նշել է հարցվածների միայն փոքր մասը՝ 10,3%-ը: Համեմատելու համար նկատենք, որ նաև հայրենիքի, նաև բնակության վայրի հանդեպ մասնակի կամ լիակատար կապվածության մասին նշել է հարցվածների գերակշիռ մասը. 79,3%-ը նշել է հայրենիքին և 86,2%-ը՝ տեղի բնակավայրին մասամբ կամ լիովին կապված լինելու մասին: Ընդ որում՝ բնակության վայրին բարձր կապվածություն են նշում նաև համայնքին կապվածություն ունեցողները, նաև չունեցողները: Այսպիսով, հայ համայնքին կապված զգալը կամ չզգալը գործոն չէ բնակության վայրին հարմարվելուն նպաստելու կամ խոչընդոտելու առումով: Գրեթե նույն պատկերն է Հայաստանին և տեղի հայ համայնքին կապվածության զգացումի համադրված տվյալները դիտարկելիս. հայրենիքի հետ կապի սուբյեկտիվ զգացումը տեղի հայ համայնքի համեմատ շատ ավելի բարձր է գնահատվում:

Հուզական կապի գնահատականն ունենալը կարևոր է նրանով, որ այդպիսի կապը ենթադրում է արդյունավետ փոխգործոնություն: Կապի բացակայությունը, հետևաբար, որոշակի ցուցանիշ է նաև այդ գործակցության պակասի: Տվյալ դեպքում հայ համայնքին ցածր կապվածությունը անուղղակիորեն վկայում է թույլ կապերի մասին նաև գործոնությունների մակարդակում:

Դիտարկելով շփումների և հարաբերությունների վերաբերյալ համադրված տվյալները (տե՛ս Պատկեր 3)՝ նշենք, որ տեղի հայության հետ շփումների և կապերի մակարդակն ընդհանուր առմամբ բարձր է, հարցվածների մոտ 77%-ը նշում է տեղաբնակ հայերի հետ միջին կամ լայն շփումների մասին: Այսպիսով, կարելի է ասել, որ տեղի հայության հետ կապն ակտիվ է, սակայն հիմնականում զուտ հաղորդակցական մակարդակում, և չի շաղկապվում համայնքին կապվածության զգացումի հետ՝ գուցե այն պատճառով, որ այդ շփումները տեղի են ունենում ավելի շատ անհատականացված ձևերով, քան համայնքային համախմբման մակարդակում:

Պատկեր 3

Համայնքի իմաստավորումը և դրա դերի գնահատումն էլ ավելի անմիջականորեն դուրս են բերվում ազդեցությանը վերաբերող հարցերի միջոցով: Ազդեցության գործոնը ներառում է մի քանի ասպեկտ. անդամի ազդեցությունը համայնքի վրա, համայնքի ազդեցությունն անդամի վրա և համայնքի ազդեցությունն ավելի լայն հանրության, տվյալ երկրում՝ բնակության երկրի/շրջանի վրա: Այս առումով արձանագրվել են ցածր ցուցանիշներ: Այսպես, համայնքն ունի զրոյական ազդեցություն հարցվողների մոտ 58%-ի համար և մասնակի ազդեցություն՝ միայն 16%-ի համար: Սեփական ազդեցությունը համայնքի վրա զրոյական է գնահատել հարցվածների 61%-ը, իրենց մասնակի ազդեցության մասին նշել է հարցվածների մոտ 19%-ը, մեծ ազդեցություն չի նշել ոչ ոք: Փոքր-ինչ ավելի բարձր է գնահատվել համայնքի դերն ու կշիռը բնակության երկրում/քաղաքում (մանրամասն տե՛ս *Աղյուսակ 3*):

Աղյուսակ 3

Համայնքի ազդեցության և համայնքի վրա սեփական ազդեցության գնահատումը

Ազդեցության աստիճանը	Համայնքի ազդեց. բնակության երկրի վրա	Համայնքի ազդեց. հարցվողի վրա	Սեփական ազդեց. համայնքի վրա
Չի ազդում	35.5%	58%	61,3%
Նվազագույն ազդ. ունի	32.3%	16,1%	13%
Որոշ չափով ազդում է	19.3%	16,1%	19,4%
Ունի մեծ ազդեցություն	9.7%	3,2%	0%
Չպատասխ. թիվը	3,25%	6.5%	6.5%

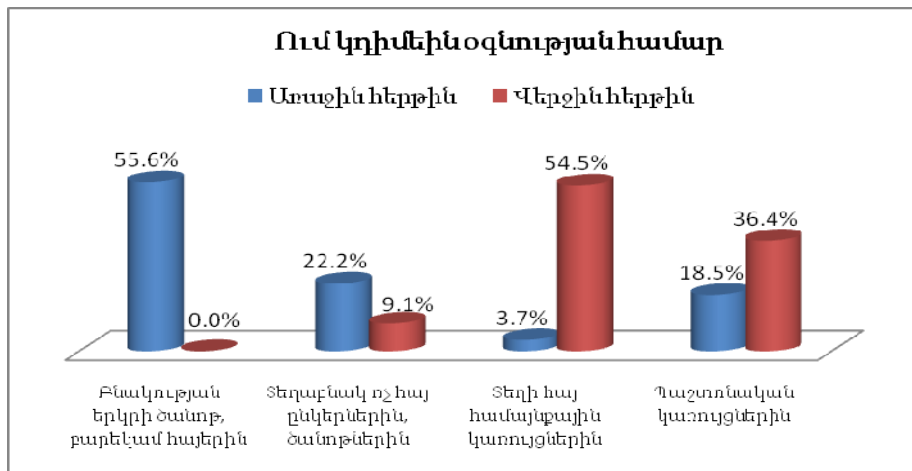
Ներհամայնքային կապերը հասկանալու համար ներառվել են նաև փոխօգնության վերաբերյալ հարցեր: Հարցվածների մեծ մասը՝ մոտ 56%-ը, համայնքի հայերին օգնության համար երբեք չի դիմել, մոտ 14%-ը դիմել է շատ հազվադեպ, 30%-ը՝ երբեմն: Համանման են իրենց կողմից համայնքի անդամներին օգնության պատասխանները:

Օգնությանը դիմելուն վերաբերող հարցերով հնարավոր է լինում նաև անուղղակի տեղեկատվություն ստանալ փոխադարձ վստահության մակարդակի մասին:

Այսպես, «Ո՞ւմ կդիմեին օգնության համար առաջին հերթին» հարցին պատասխանելիս (տե՛ս *Աղյուսակ 4*) հարցվածների կեսից ավելին նշել է «տեղաբնակ ծանոթ/բարեկամ հայերին» և 22.2%-ը՝ «տեղաբնակ ոչ հայ ընկերներին/ծանոթներին» տարբերակները, մինչդեռ տեղի հայ համայնքին՝ որպես համայնքային կառույցին դիմելու պատրաստակամությունն ամենացածրն է գրանցվել (ընդամենը մեկ հոգի): Ավելին, հարցվածների մեծ մասը՝ 54.5%-ը, համայնքային կառույցին կդիմեր որպես վերջին տարբերակ: Այսպիսով, ցուցանիշները բարենպաստ են տեղաբնակ հայերի միջև պահպանվող համագործակցային կապերի առումով: Այնուհանդերձ, ցուցանիշները վկայում են, որ համայնքային կառույցների ֆունկցիոնալությունը և վստահելիությունը ցածր

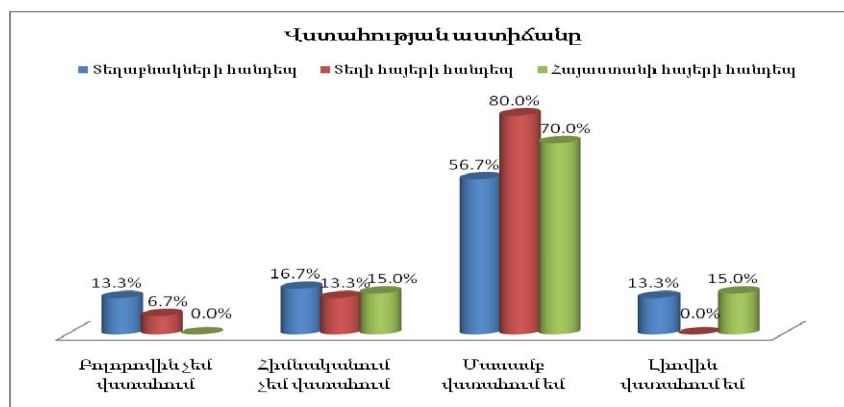
են գնահատվում: Հայերի միջև համագործակցությունը կրկին մնում է առավելապես միջանձնային մակարդակում, իսկ կազմակերպման ինստիտուցիոնալ ձևաչափն արտամղված դեր ունի: Տեղի հայերի շրջանում որոշակի միկրոմիջավայր ստեղծված է, սակայն խոսքը ոչ թե համայնքային կազմակերպվածության, այլ բարեկամական-ընկերական ամուր կապերի մասին է: Այս պատկերին միանշանակ գնահատական դժվար է տալ:

Պատկեր 4

Վստահության մակարդակի առումով ավելացնենք նաև, որ հարցվածների գերակշիռ մասը՝ 80%-ը, հակված է վստահել տեղի մյուս հայերին, սակայն ուշագրավ է, որ դա արտահայտվել է «մասամբ վստահում եմ» փոքր-ինչ զգուշավոր պատասխանով, մինչդեռ լիովին վստահություն տեղի հայրենակիցների հանդեպ չի նշել ոչ ոք: Վստահության վերաբերյալ գնահատականները համեմատության մեջ ավելի մանրամասն տրված են Պատկեր 5-ում:

Պատկեր 5

Փոխադարձ վստահության բավարար մակարդակի մասին լրացուցիչ վկայում են նաև պատասխանները ենթադրական նախընտրելի գործընկերոջ մասին հարցին: Տարբերակների շարքում ամենից հաճախ որպես նախընտրելի գործընկեր նշվել են տեղի հայերը. այդպիսի նախապատվություն է ունեցել հարցվածների 63%-ը (մանրամասն տե՛ս Աղյուսակ 4):

Անդրադառնալով հաղորդակցման կարևոր ասպեկտներից մեկին՝ հաղորդակցման լեզվին, կարելի է նշել, որ հարցվածների միայն 33,3%-ի համար է հայերենը հիմնական կիրառման լեզու, մնացած 66,7%-ի համար այն ռուսերենն է, ինչն ըստ էության օրինաչափ է: Օգտագործվող հիմնական լեզուն ռուսերենն է անգամ թբիլիսահայերի շրջանում, ինչը հաստատում է, որ այս երկրում հայերի կողմից ռուսերենն օգտագործվում է որպես էթնոտարբերակման միջոց:

Հարցաթերթում ներառվել են նաև լեզվի վերաբերյալ տարբերակված հարցեր ըստ աշխատավայր/ուսման վայր, ընկերական շրջապատ և տուն/ընտանիք ոլորտներում կիրառման: Միանգամայն բնականորեն, աշխատավայրում օգտագործվող լեզուն ռուսերենն է: Որոշ չափով հուսադրող է այն, որ հայերեն լեզվի կիրառումը մասամբ պահպանվում է որպես շփման լեզու ընկերական միջավայրում (այդպես է նշել հարցվածների 25,5%-ը) և ընտանիքում (51,5%-ը):

Ուշադրության են արժանի «Ո՞րն է Ձեր մայրենի լեզուն» հարցին ոչ միանշանակ պատասխանները: Որպես մայրենի լեզու հայերենն է ընտրել մեծ մասը (66,7%), սակայն ոչ բոլորը: 23%-ի դեպքում մայրենի լեզու նշվել է ռուսերենը, ևս մի քանի հոգի՝ 10%-ը, դժվարացել է միանշանակ պատասխանել՝ նշելով ռուսերենի ու հայերենի համադրությունը:

Հարցվողներին նաև տրվել է հարց՝ մոտավորապես տոկոսային արտահայտմամբ նշել իրենց մտերիմների և շփումների դաշտում հետևյալ 4 խմբերի համամասնությունը. Հայաստանի հայեր, տեղի հայ համայնքի հայեր, այլ երկրներում բնակվող հայեր և այլազգիներ: Հարկ է նշել, որ որպես իրենց շփման դաշտում ամենամեծ տեսակարար կշիռ ունեցող խումբ նշվել են առաջին հերթին Հայաստանի հայերը, երկրորդ հերթին՝ տեղի հայերը և երրորդ հերթին՝ տեղի հիմնական ազգության քաղաքացիները: Հիմնական հետևությունն այս դասավորումից այն է, որ չնայած հազվադեպ այցերին հայրենիք՝ Հայաստանը և Հայաստանի հայերը շարունակում են մնալ նրանց շփման դաշտում էական հատվածը՝ գերազանցելով տեղի հայերի հետ շփման շրջանակին: Սա ևս մեկ առումով թույլ է տալիս փաստել, որ հայ համայնքների կազմակերպման և կոնսոլիդացման ծրագրերում հիմնական առանցքը, թե՛ ման, որի շուրջ հարկ է կառուցել համախմբման գործողությունների տեսլականները, Հայաստանն է և ոչ թե՛ գուտ համայնքը՝ ներհամայնքային խնդիրների հաղթահարման ջանքերով: Սա անգամ ուղիղ ձևակերպում է ստացել որոշ

հարցվողների կողմից, օրինակ՝ «Ես անհրաժեշտ չեմ համարում որևէ բան անել համայնքի համար, եթե արժե ինչ-որ բան անել, ապա Հայրենիքի համար»:

Ամփոփելով վերլուծության այս բաժինը՝ կարելի է նշել, որ հետխորհրդային երկրների հայ համայնքները չեն համապատասխանում կազմակերպված համայնքների դասական ըմբռնմանը: Համայնքի մաս լինելու գիտակցումը, համայնքային ինքնությունը թե՛ հուզական, թե՛ գործողությունների մակարդակում բավարար չէ: Որպես իրական «հայկական» գործողությունների դաշտ շարունակում է ընկալվել Հայաստանը, որի հետ առնչություններին անդրադարձել ենք հաջորդիվ:

Համայնք-Հայաստան առնչություններ. փոխգործողություն և ներգրավման նախադրյալներ

Ընդհանուր գծերով կարելի է ասել, որ հետազոտության մասնակիցների շրջանում (հիմնականում՝ Ռուսաստանում) ապրող հայ երիտասարդներին բնորոշ է այդ երկրի հասարակությանը հարմարվածության և ինտեգրված լինելու բարձր մակարդակը՝ միննույն ժամանակ Հայաստանի հետ կապերի և Հայաստանի նշանակալիության պահպանմամբ: Դա առավելապես արտացոլվում է հայրենիքին կապվածության, խնդիրների նշանակալիության, հայրենակիցների հետ շփմանը վերաբերող *ուղղակի* հարցերին տրված պատասխաններում: Սակայն այդ պատասխանները նույն ոլորտներին *անուղղակիորեն* առնչվող հարցերի դեպքում որոշակիորեն տարբերվում են: Այսպես, հայրենիքին կապվածության զգացումի վերաբերյալ հարցին մասնակիցների մեծ մասը՝ մոտ 80%-ը, նշել է մասնակի կամ լիարժեք կապվածություն (տե՛ս *Պատկեր 2*): Սակայն այս պատասխանները հարաբերելով Հայաստան վերադառնալու պատրաստակամության աստիճանի հետ՝ արդեն պետք է խոսենք ավելի մեծ վերապահումով: Հայաստան այցելելու հիմնական նպատակը, ըստ գերակշռող պատասխանների, շարունակում է մնալ կարճատև արձակուրդը: Այսպիսով, դրական ուղղվածության պատասխաններն ավելի հաճախ վկայում են հայրենիքի ցանկալի մտապատկերների, քան իրական մտադրությունների և գործողությունների մասին: Նման կերպ կարելի է համեմատել նաև վստահության մակարդակին վերաբերող ուղղակի և միջնորդավորված հարցերը: Ինչպես արդեն նշվել է նախորդ բաժնում, գնահատվող վստահության աստիճանը Հայաստանում ապրող հայրենակիցների հանդեպ բարձր է (տե՛ս *Պատկեր 5*): Այնուհանդերձ, անուղղակի հարցի դեպքում, երբ մասնակիցներին առաջադրվել է հնարավոր 4 խմբերում¹ նախընտրության նվազման կարգով նշել համատեղ գործի համար գործընկեր ընտրելու պատրաստակամության աստիճանը,

¹ Այդ խմբերն են՝ 1. հայաստանաբնակ հայեր, 2. տեղի հայ համայնքի հայեր, 3. մշտական բնակության երկրի տիրողոսակիր ազգության ներկայացուցիչներ, 4. այլ ազգի ներկայացուցիչներ:

հայաստանաբնակները կտրուկ զիջել են իրենց տեղերը ոչ միայն տեղի հայերին, այլև բնակության երկրի հիմնական ազգությանը (տե՛ս Աղյուսակ 4):

Աղյուսակ 4

Համատեղ գործում որպես գործընկեր ընտրելու նախապատվությունները

		Առաջին հերթին	Վերջին հերթին
1	Տեղի հայ ծանոթներին/բարեկամներին	63%	7.7%
2	Բնակության երկրի ծանոթ ոչ հայերին	22.2%	3.8%
3	Այլ ազգերի ներկայացուցիչների	11.1%	57.7%
4	Հայաստանում բնակվող ծանոթներին	3.7%	30.8%
5	Ընդամենը	100%	100%

Այսպիսով, գործընկերոջ մասին հարցը, լինելով ավելի պրագմատիկ և կոնկրետ, որոշ առումով «ստուգում» է վստահության մասին վերացական հարցը՝ արձանագրելով ավելի համեստ ցուցանիշներ և հոգեբանական հեռավորության առկայություն: Ասել է թե՛ հայրենիքի վերաբերյալ դրական գնահատականներն ուղղակիորեն չեն ենթադրում ինքնակազմակերպման և հայրենակիցների հետ իրական կապերի բարձր հավանականություն, թեև հանդիսանում են նախադրյալ. այս հարցերն առանձին դիտարկման, ճշգրտման կարիք ունեն:

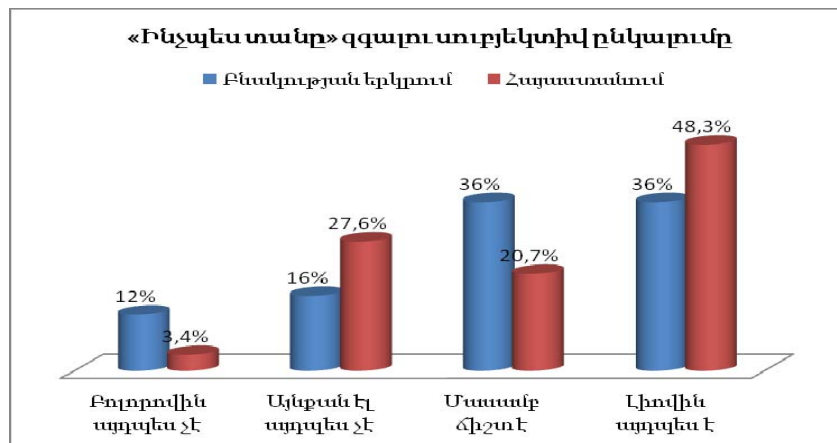
Ինչպես երևում է *Պատկեր 6-ի* համեմատական տվյալներից, ինչպես բնակության երկրում, այնպես էլ Հայաստանում հարցվածների մեծ մասը հակված է համարել, որ իրեն զգում է, ինչպես տանը (մասամբ կամ լիովին), այսինքն՝ համարում է իրեն հարազատ, սովոր, հոգեբանորեն հարմարավետ վայր: Եվս մեկ ընդհանուր միտում է այն, որ և՛ բնակության երկրում իրենց ինտեգրված, հարմարավետ զգալու, և՛ չզգալու դեպքում երիտասարդները հակված են եղել նշել Հայաստանում իրենց «ինչպես տանը» զգալու մասին (համապատասխանաբար 64,7%-ով և 85,7%-ով): Այսինքն՝ ինտեգրվածությունը մշտական երկրի հասարակությանը չի խանգարում Հայաստանին կապված զգալուն: Հայրենիքը, անկախ բնակության երկրում հարմարվածության աստիճանից, շարունակում է մնալ կարևորվող:

Հայաստանում առկա խնդիրների մասին ընկալումները և դրանց նշանակությունը ևս էական են հայրենիքի հետ առնչությունները և գործակցության պատրաստակամությունն ավելի հստակ պատկերացնելու համար: Հայաստանում ապրելու տեսակետից նշվել են հիմնականում սոցիալ-տնտեսական հիմք ունեցող պատճառները, մասնավորապես աշխատանքի տեղավորման, գործազրկության խնդիրները (ընդ որում՝ ոչ թե աշխատատեղերի բացակայությունը, այլ հատկապես նորմալ վաստակելու, գործարարություն ձեռնարկելու սուղ հնարավորությունները, բիզնես ոլորտի չգարգացածությունը և այլն), կյանքի որակը և սոցիալ-տնտեսական պայմանները: Այս խնդիրների կողքին առանձին, ոչ պակաս կարևորվող խնդիրներ են սոցիալ-հոգեբանա-

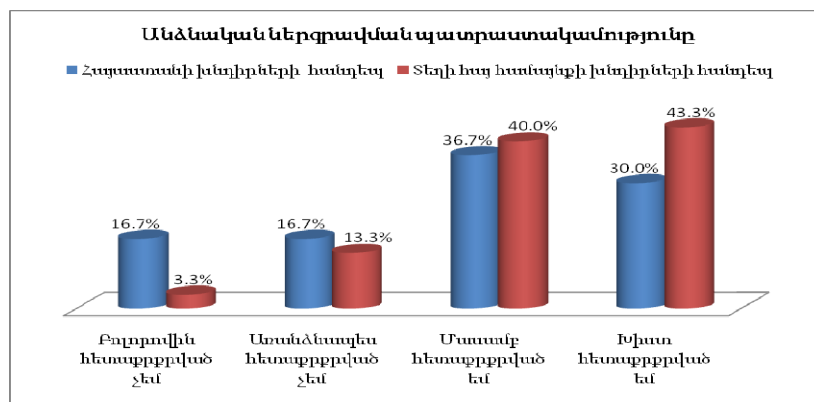
կան, անձնային կարգի գործոնները, մասնավորապես՝ մասնագիտական աճի սահմանափակումները, դաստիարակության/սոցիալականացման և մտածելակերպի տարբերությունները, որի արդյունքում՝ հայրենակիցների հետ շփման դժվարությունները, այդ շփման մեջ լեզվական պատնեշի առկայությունը, ինչպես նաև ավելի լայն քաղաքական և՛ ներքին, և՛ արտաքին մի շարք գործոններ: Այսպիսով, կարելի է նկատել, որ խնդիրների մի մասը ներկայացնում է Հայաստանը լքելու, իսկ մյուս խումբը՝ Հայաստան չվերադառնալու գործոններ: Երկրորդի շարքում շատ են հոգեբանական պայմանավորվածություն ունեցող գործոնները՝ զարգացման, աճի, հաղորդակցման պահանջմունքների բավարարման խնդիրներից բխող:

Ինչևէ, Հայաստանի խնդիրները պահպանում են իրենց նշանակալիությունը հարցվածների շրջանում, որը դրսևորվում է նաև այդ խնդիրների լուծման գործում անձնական ներդրումի, ներգրավման բարձր պատրաստակամությամբ (տե՛ս Պատկեր 7):

Պատկեր 6

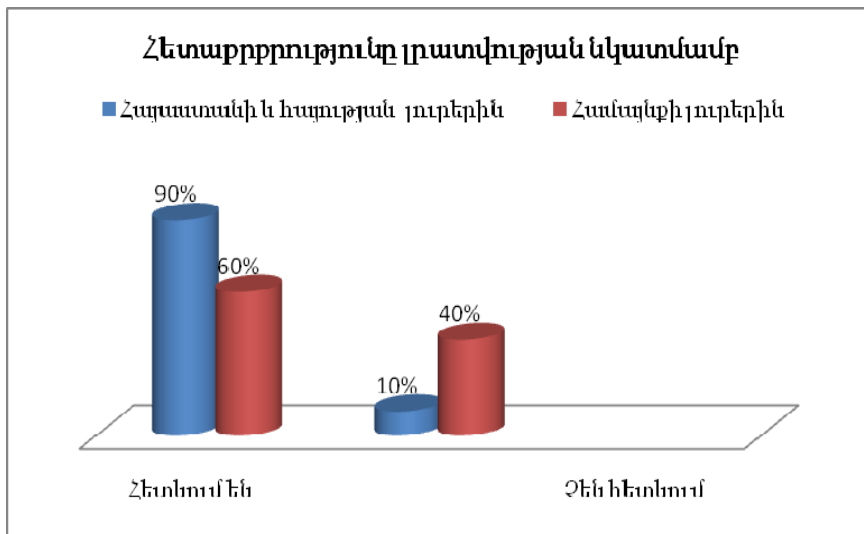
Պատկեր 7

Համայնք-Հայաստան առնչությունների տեղեկատվական ասպեկտը

Ինչպես արդեն մասամբ անդրադարձել ենք, Հայաստանի հետ կապերը նաև դրսևորվում են Հայաստանին առնչվող տեղեկատվական հոսքի հանդեպ բարձր հետաքրքրությամբ: Պատկեր 8-ում ներկայացված տվյալների համեմատումից պարզ է դառնում, որ հայրենիքին և Հայությանն առնչվող լուրերի կարևորումը նկատելիորեն ավելի մեծ է տեղի հայության իրադարձություններին վերաբերող լուրերի համեմատ: Այս իմաստով հետխորհրդային տարածքի հայերիտասարդները մնում են ինֆորմացիոն առումով ավելի շատ կապված Հայաստանին, քան տեղի հայ համայնքին, ինչը մի կողմից դրական է՝ ցույց տալով հայրենիքի հետ կապերի պահպանման միտումը և հայկական իրողությունների հանդեպ ոչ անտարբեր վերաբերմունքը: Մյուս կողմից, փաստորեն, համայնքում տեղի ունեցող, զուտ համայնքին վերաբերող հարցերը՝ որպես այդպիսին, չեն ընկալվում իրենց բնույթով ազգային նշանակություն ունեցող:

Պատկեր 8

Հայաստանի վերաբերյալ տեղեկատվության ոլորտներից կարևորվել են առաջին հերթին՝ ներքին քաղաքականությունը/պետությունը, գրեթե հավասարապես՝ Հայաստանի արտաքին քաղաքականությունը, այնուհետև ոչ մեծ տարբերությամբ՝ մշակույթի/երիտասարդության հարցերը: Հետաքրքրության ոլորտներից վերջին տեղում է երկրի տնտեսությունը:

Հայաստանի վերաբերյալ տեղեկատվության գերակա աղբյուրներ են հանդիսանում առաջին հերթին հայկական տեղեկատվական ինտերնետ կայքերը, այնուհետև փոքր-ինչ զիջում են ոչ ֆորմալ տեղեկատվական աղբյուրները/բլոգները և ռուսական տեղեկատվական ինտերնետ կայքերը: Մանրամասն տե՛ս *Աղյուսակ 5-ում*:

Աղյուսակ 5

Հայաստանի վերաբերյալ տեղեկատվության հիմնական աղբյուրները

	թիվը	տոկոսը*
1	Հայկական տեղեկատվական կայքեր	19 65.5%
2	Ոչ ֆորմալ տեղեկատվական աղբյուրներ, բլոգներ	11 37.9%
3	Ռուսական տեղեկատվական կայքերը	9 31.0%
4	Բնակության երկրի/շրջանի հեռուստաալիքներ	6 20.7%
5	Հայկական արբանյակային հեռուստաալիքներ	5 17.2%
6	Միջազգային հեռուստ., մամուլ, կայքեր	5 17.2%
7	Բնակության երկրի մամուլ	3 10.3%
8	Տեղի հայկական ՁԼՄ	3 10.3%

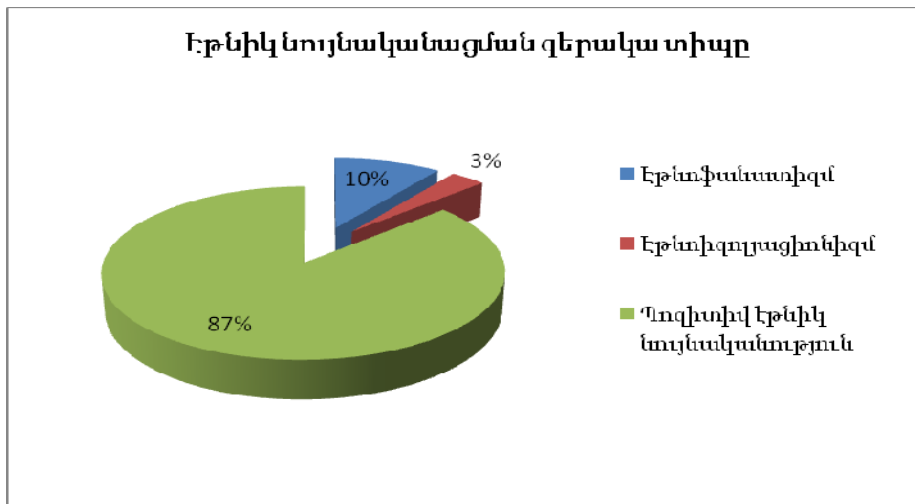
Ինքնության և պատկանելության հարցեր

Հայտնի է, որ դրական խմբային ինքնության համար էական է պատկանելության խմբի դրական բնութագրերի գերակայումը՝ գոնե անհատի գնահատման սուբյեկտիվ համակարգի տեսակետից: Այլ կերպ ասած՝ նույնականացման խումբը, հանրույթը պետք է բնութագրվի մի շարք հատկանիշներով, որոնց շնորհիվ անհատը մոտիվացված լինի իրեն դասել (կատեգորիզացնել) այդ խմբում: Այս տեսակետից ազգային ինքնության որոշ խնդիրներ բնորոշ են ոչ միայն սփյուռքահայերին, այլև հայաստանաբնակ հայերին. առօրյա խոսքում Հայաստանը հաճախ նկարագրվում է դժվարության, այդ դժվարություններից էլքեր փնտրելու հասկացություններով: Ինքնությունը սուբյեկտիվ պատկանելություն է, որը պետք է ունենա դրական բնութագրեր և մարդու համար լինի ավելի շատ ռեսուրսային, քան խնդրահարույց, մղի գործել խմբի համար և նրա անունից, չառաջացնի խուսափումի միտում: Այնուհանդերձ, պարզունակ կլինի մտածել, որ հենց հարմարավետությունն է խմբի, ազգի հետ նույնականացման հիմնական գործոնը: Ազգային խնդիրների գոյությունը որպես այդպիսին չի պայմանավորում խմբային ինքնության անմիջապես վերանայում և այլ ինքնության ընտրություն՝ անգամ այլ մշակույթում ինտեգրված անձանց համար: Փաստ է, որ չնայած այսօր ինքնությանը վերապահվող մեծ ձկունությանը և՛ գիտական դիսկուրսում, և՛ ՁԼՄ-ում, էթնիկ ինքնությունից հրաժարվելը ամենևին հեշտ չէ, և մարդու հիմնարար պահանջմունքներից մեկը շարունակում է մնալ արմատներ ունենալը: Ամենուր նկատում ենք, որ չնայած լայնորեն քննարկվող խոչընդոտներին ու գանգատներին, դեռևս հայ երիտա-

սարդի ազգային ինքնությունը ելքեր է «փնտրում» ուժեղանալու համար:

Ըստ «Էթնիկ նույնականության տիպ» մեթոդիկայի՝ ստացված պատկերը բարենպաստ է ուսումնասիրված խմբում. մեծ մասի մոտ (26 հոգի) որպես էթնիկ ինքնության տիպ է դրսևորվել պոզիտիվ ինքնությունը, որը հենց համարվում է նորմա, առողջ դիրքորոշում: Ցածր ցուցանիշներ են գրանցվել մյուս տիպերի համար. էթնոֆանատիզմը որպես ինքնության գերակա տիպ դրսևորվել է միայն 3 հոգու մոտ, էթնոմեկուսացումը՝ 1-ի, իսկ այն տիպերը, որոնք ներառված չեն պատկերում, առհասարակ խմբում չեն դրսևորվել: Էթնոֆանատիզմը և էթնոմեկուսացումը հանդիպել են նաև որպես գերակա տիպի համեմատ ավելի ցածր, բայց միջին ցուցանիշներով արտահայտված (մանրամասն տե՛ս Պատկեր 9):

Պատկեր 9

Դուրս բերված դրական էթնիկ ինքնությունը չի ենթադրում Հայրենիքի միանշանակ ոչ պրոբլեմատիկ ընկալում, այլ ընդհանուր առմամբ ուրվագծում է դրական վերաբերմունքը սեփական պատկանելությանը: Ավելի կոնկրետ զգացումները հայրենիքի հետ կապված՝ կարող են լինել խառը և հակասականություն պարունակել: Այսպես, մեր կողմից մշակված հարցաթերթում ներառված «Ի՞նչ էք զգում/մտածում ձեր ազգային պատկանելության հետ կապված» հարցին հաճախ հանդիպող պատասխանն է երկարժեք՝ դրական և բացասական գնահատականի համադրությունը, օրինակ՝ «հպարտություն և տխրություն», «հպարտություն և ցավ (обида)», «ուրախություն և մտահոգություն» և այլն: Այսպիսի ձևակերպումները տալիս են ինչպես մտահոգվելու առիթ, այնպես էլ հուսադրում, որ իրենց երկրի պրոբլեմատիկ կողմերն այս մարդկանց համար չեն կորցրել իրենց նշանակությունը:

**Անփոփում.
Հնարավորությունները և ռիսկերը հայրենիք-
երիտասարդ սփյուռքահայեր հարաբերություններում**

Տարբեր տեսանկյուններից ուսումնասիրելով հետխորհրդային տարածքի հայ երիտասարդների առնչությունները Հայության, տեղի հայ համայնքի և բնակության երկրի հետ՝ կարող ենք փաստել, որ հետխորհրդային երկրների հայության երիտասարդ հատվածի մեջ պահպանված են հայրենիքի խնդիրների սուբյեկտիվ կարևորումը, հայրենիքի գործերին ներդրում ունենալու պատրաստակամությունը, դրական էթնիկական ինքնությունը, բարենպաստ են նաև մի շարք այլ ցուցանիշներ: Այս գործոնները կարելի է դիտել որպես մեկնարկային բավարար հիմք՝ կոնկրետ համատեղ գործողությունների պլատֆորմի ձևավորման համար: Մինևույն ժամանակ, տվյալները պահանջում են գնահատականներ և կանխատեսումներ անելիս տարբերակված դիտարկել զգացումների, պատկերացումների և գործողությունների մակարդակները: Վերջինիս առումով խնդիրներն ավելի հոծ ուրվագծեր են ստանում, և համապատասխանաբար՝ ծրագրային մակարդակում անելիքներն ավելի շատ են:

Ուրվագծվում է նաև, որ համայնքների միավորմանն ուղղված աշխատանքի երկու ճակատներից մեկը պասիվ հատվածին ակտիվացնելու, մյուսը՝ ակտիվ հատվածի հետ համագործակցությունը լայնացնելու և ճշգրտելու հարցերն են: Որպես կողմնորոշիչ վերցնելով այն, որ հետազոտությանը մասնակցելու արագ արձագանքն ու գերակշիռ թիվը հենց Ռուսաստանի հայերից է, կարելի է փաստել, որ հետխորհրդային տարածքի հայ համայնքներում առավել ակտիվ է մնում հենց ՌԴ հայությունը: Սա նաև հիմք է պնդելու, որ այս հատվածը կարելի է դիտարկել որպես առաջատար ոչ միայն թվային գերակշռման, այլև համայնքների կազմակերպման և ակտիվության խթանման գործընթացներում լոկոմոտիվի, կոորդինացնողի դեր տանելու առումով: Ընդ որում, Հայաստանի հետ կապը միջնորդավորված չէ համայնքային կառույցներով: Վերոհիշյալը հաշվի առնելով՝ կարելի է արձանագրել, որ ներհամայնքային համախմբումն ու կազմակերպումն արդյունավետ չեն ընթանա՝ հիմնված լինելով գուտ ներհամայնքային զարգացման ծրագրերի վրա: Փոխարենը, կազմակերպման ավելի մեծ արդյունավետություն կարելի է կանխատեսել այն դեպքում, երբ կազմակերպական ջանքերն ուղղված լինեն հայրենիքի համար իրականացվող գործողությունների շուրջ միավորելուն:

Հունիս, 2010թ.

Աղբյուրներ և գրականություն

1. *Արքախանյան Լ.*, Ազգային ինքնությունը որպես պրոցես /«*Ինքնություն*», Երևան, 1995:
2. *Борисова О.А.*, Ускользящая идентичность или анализ категории «идентичность» в рамках структурно-конструктивистского подхода, http://vestnik.udsu.ru/2006/2006-03/vuu_06_03_15.pdf

3. *Hall, S.* (2003). Cultural Identity and Diaspora. // Mannur, A.; Evans, J. (eds.) *Theorizing Diaspora. A Reader*. Blackwell Publishing.
4. *Berry, J.W., Poortinga, Y.H., Pandey J.* (Eds.). Handbook of cross-cultural psychology, Vol.1, Theory and Method, Boston: Allyn and Bacon, 1997.
5. *Cheung B.Y., Chudek M., Heine S.J.* Evidence for a Sensitive Period for Acculturation: Younger immigrants report acculturating at a faster rate. *Psychological Science*.
6. *Kitayama Sh., Cohen D.* (eds) Handbook of cultural psychology. Guilford Press, NY, 2007.
7. *Bolz P.*, Ethnische Identität und kultureller Widerstand. Frankfurt, Campus Verlag, 1986.
8. *Chavis, D.M., & Pretty, G.* (1999). Sense of community: Advances in measurement and application. *Journal of Community Psychology*, 27(6).
9. *Почебут Л.Г.*, Взаимопонимание культур. Методология и методы этнической и кросс-культурной психологии, СПб, 2007.
10. *Մանուչյան Մ.*, Ազգային ինքնության պահպանման խնդիրները սփյուռքահայ երիտասարդների շրջանում. սոցիալ-հոգեբանական տեսանկյուն// «Հոգեբանությունը և կյանքը», #1-2, 2010, Եր., «Ջանգալ-97»:
11. *Бунаков М.Ю., Лукин В.Н.*, Национализм и национальная идентичность в условиях глобализации: проблемы концептуализации, <http://credonew.ru/content/view/553/58>
12. *Грачева А.М.*, Психологический анализ особенностей становления национальной идентичности подростков: Автореф. дисс. канд. пс. наук, М., 1996.
13. *Стефаненко Т.Г.*, Социально-психологические аспекты изучения этнической идентичности <http://flogiston.ru/articles/social/ethnic>, 1999.
14. *Barth Fredrik*, Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference. Oslo, 1969.
15. *Chipuer, H. M., & Pretty, G. M. H.* (1999). A review of the Sense of Community Index: Current uses, factor structure, reliability, and further development. *Journal of Community Psychology*, 27(6).

ПРОБЛЕМЫ ИДЕНТИЧНОСТИ АРМЯНСКОЙ МОЛОДЕЖИ ПОСТСОВЕСТКИХ СТРАН

Сона Манусян

Резюме

В статье рассмотрены вопросы идентичности армянской молодежи в постсоветских странах в контексте перспектив и проблем организации армянских общин на современном этапе. Анализируются результаты социально-психологического исследования некоторых особенностей национальной идентичности, а также взаимоотношений молодежи с армянскими общинами постсоветских стран и с Арменией. На основе анализа представляется возможным говорить о позитивной этнической идентичности и достаточной привязанности к родине на уровне представлений и эмоций. Одновременно результаты выявляют недостаточность внутриобщинных связей и связей с родиной на уровне действий. На основе анализа сформулированы предварительные рекомендации.